

Una ruta per a continuar vius

La celebració de l'1 de novembre, un dels pocs símbols col·lectius de record dels difunts a la nostra societat, ens permet de proposar una possible ruta per diferents cementiris, personalitats i llegendes dels Països Catalans. Per Tots Sants, els cementiris obren les portes.

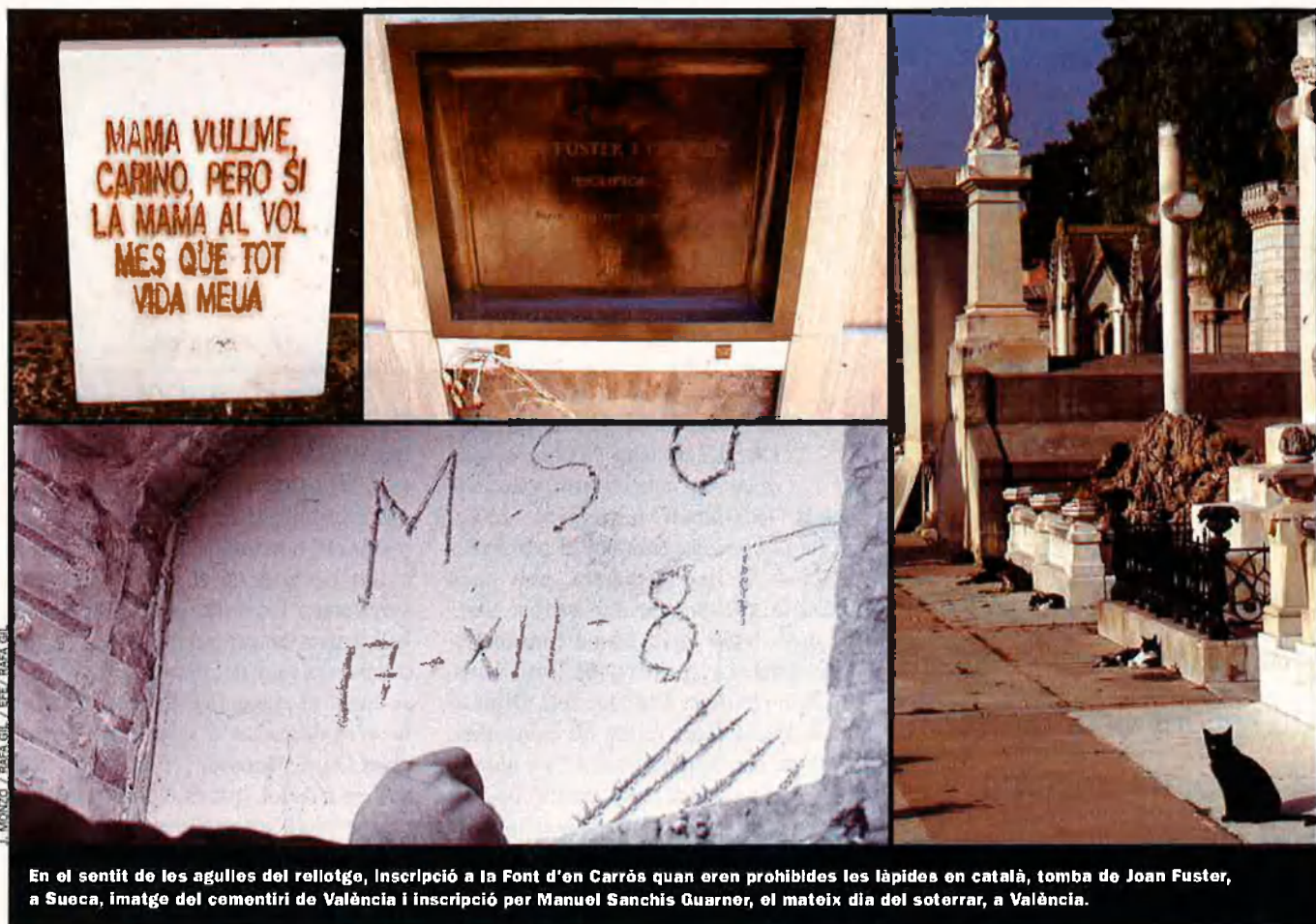
La mort, ja ho diu la Bíblia, "és llei de vida". Potser actualment, en aquesta nostra societat tecnificada, hagi deixat de ser un fet tan normal com era el pas de les estacions, i ens la mirem amb tanta distància que quan arriba –perquè sempre arriba– ens agafa absolutament desprevinguts. La festivitat de Tots Sants, l'1 de novembre, i el Dia dels Difunts, l'endemà, amb les visites als cementiris, les flors, les espelmes per a "les animes" i els panells, són, potser, un bon moment per reconciliar-nos amb aquesta indesitjada veïna que ningú no vol a casa. No cal fer necessàriament tètric l'inevitable, i sense estalviar-nos, possiblement, cert grau de melangia que acompanya la passejada entre xiprers i làngüides escultures de marbre, proposem una imaginària ruta de Tots Sants per recordar els nostres morts i les seves obres, per retre'ls homenatge, també, i descobrir, de passada, algunes de les meravelles –meravelles, sí– que amaguen els cementiris.

De segur que hi ha qui sent un calfred només d'acostar-se a la paret que delimita l'espai de les tombes, com segur hi ha, també, qui troba, en la quietud d'estàtues i mausoleus, un lloc adient per a la caminada. La nostra la podem començar, per exemple, al cementiri d'Alcoi. Allà, malgrat que, a parer de qui se'l coneix a base de passejades i interès, "per a la categoria que té Alcoi, no és que siga gran cosa", ens hi esperen algunes escultures prou remarcables, a la "zona de rics" (la mort iguala però no tant, i a l'hora del descans etern les classes vénen marcades pel mausoleu més o menys ostentós o el proletari fornec). Hi trobarem, doncs, el gran dolmen que

marca el lloc del pintor Ferran Cabrerà (1866-1937), dissenyat per ell mateix, les galeries subterrànies de més de 100 metres de llargària, plenes de fornets o nínxols, o la tomba de l'alcalde que els obrers del paper i el tèxtil, desesperats per l'atur i les dures condicions de treball, varen llançar pel balcó de l'Ajuntament en la vaga del Petroli, el 1873. Però si anem al cementiri d'Alcoi, per força haurem de passar a saludar el cantant i actor Ovidi Montllor (1942-1995). "Porteu-me a Alcoi, que és el meu poble", va deixar escrit en una cançó-testament, i allà és on reposa ara, el temps just de fer vacances i tornar: "Doncs com el mestre/Maragall –continuava la cançó– també crec jo/ en la resurrecció/ de la carn."

Al cementiri d'Alcoi no hi falten les llegendes i la mort d'una jove embarassada les propicia.

En el sentit de les agulles del rellotge, inscripció a la Font d'en Carròs quan eren prohibides les làpides en català, tomba de Joan Fuster, a Sueca, imatge del cementiri de València i inscripció per Manuel Sanchis Guarner, el mateix dia del soterrar, a València.

Allà al cementiri, en un cenotafi piramidal, hi ha les cendres de l'Ovidi. O una part, exactament, que l'altra és al barranc del Cinc, escampades, com ell havia demanat, "prop d'un romer".

La festa de Tots Sants és una molt bona ocasió per acostar-se al cementiri d'Alcoi: de matí, com és costum arrelat, s'hi pot fer la visita; i a la tarda, seguint la mateixa força de la tradició, és convenient enfilat cap a la Fira de Cocentaina, que la seva anomenada traspassa la comarca. De fet, la de Tots Sants és una celebració eminentment social i col·lectiva que enfonsa les arrels més enllà dels segles i de la pàtina de religiositat cristiana.

Novembre marca el començament del cicle de la terra. Tot sembla que mori, el novembre, quan els fruits són collits, la verema enllestida i arriba el fred. Mostra d'aquest canvi de cicle en pot ser, per exemple, el costum mantingut fins fa ben poc a casa nostra –potser just abans que consumisme i canvi climàtic desballestes-

sin el calendari– d'estrenar la roba d'hivern precisament l'1 de novembre. I és que ja se sap, "per Tots Sants, amaga el ventall i trau els guants".

Precisament aquesta nit, el primer de novembre, marcava, per als antics celtes, l'inici de l'any, el Samain, una celebració que unia tota la comunitat en assemblea per tractar qüestions absolutament pràctiques (polítiques o econòmiques) i, igualment, per agermanar-se amb els morts. Ja tenim, doncs, un temps dedicat als difunts, present en d'altres tradicions anteriors al cristianisme que li serveix de base per a les celebracions que anirà creant i estenent allà on arribi la seva influència. El costumari cristià manté tot de creences i rituals que l'han precedit i troba, així, la necessària disposició per celebrar alguna cosa que canvia en la forma però manté pràcticament intacte el fons. És en aquest sentit que actua, per exemple, el papa Bonifaci IV quan, al segle VII, "reconverteix" el Panteó de Roma (el temple de "Tots els Déus") i el

consagra en honor de la Mare de Déu i de "Tots els Màrtirs", establint la celebració anual d'una festa per commemorar-ho i que ha acabat arribant als nostres dies com a "Tots los Sants" o "Tots Sants".

Si continuem la nostra particular ruta d'agermanament amb els morts, ara que la terra sembla erma però es prepara per a la sembra i ens promet, per tant, brots futurs, potser que arribem a una petita població de la comarca de la Safor, al cementiri de la qual, perquè n'era fill, hi reposa l'insigne lexicògraf Francesc Ferrer Pastor (1918-2000). Des d'aquest mateix cementiri de la Font d'en Carròs és que J. Monzó Martí va començar la seva investigació encara inacabada *La veu de les pedres. Atlas necrolingüístic dels Països Catalans* i que recull un episodi que, entre sentiment i sentiment, ens mostra fins a quin punt ha patit persecució la llengua catalana. Sobre un petit tros de marbre enganxat a la làpida, Monzó hi va trobar l'única inscripció en

català anterior al final del franquisme, i diu (i esborrona): "Mama vullme. Cariño, pero si la mama et vol mes que tot, vida meua." Per poder gravar en pedra la conversa que tot sovint tenia amb el fill mort als 17 anys, disminuït psíquic, la seva mare va haver de sol·licitar permís al governador civil, fer tràmits durant un any i tenir encara la sort que intervingués el rector de la parròquia. La làpida havia d'anar necessàriament en espanyol, però podia afegir-hi el petit tros de marbre. I és que no sempre es pot morir en el propi idioma. tal com recull Monzó en el seu estudi, "La primera referència directa que tenim de la prohibició de l'ús del català als cementiris la trobem gràcies a un article aparegut al diari progressista *El Guardia Nacional* del 24 de desembre de 1838. Gràcies a aquest article sabem que la Junta del Cementiri, de Barcelona, obligava a treure'n els epitafis en català". Primer els treien i després no els deixaven posar. Els cementiris catalans són plens de difunts amb els noms canviats.

Qüestió de noms, sí. Per això, i per d'altres coses podem fer via cap a Sueca i, davant de l'ordenada renglera de xiprers, retre homenatge a una figura que

ja hi ha qui qualifica d'"el més gran pensador català del segle XX". No sabem què hi diria, Joan Fuster (1922-1992), davant de tan rotunda afirmació, ni si contestaria, potser, amb una sentència ja pronunciada ("No val la pena ser orgullós: cansa molt, això"), però en tot cas a ell li devem l'ordenada col·locació dels maons per a una casa que encara estem fent. Tal vegada hauríem d'haver començat aquesta ruta des de Sueca, precisament i, després de voltar els Països Catalans –la consciència unitària dels quals ell, des de la seva mirada aguda d'esperver, va contribuir a formar– tornar encara a Sueca per acabar-la, que no en va és Fuster principi i final, mesura de totes les coses. Però ara ja hem començat i, en tot cas, fem via cap amunt, cap a València.

El cementiri és bell, no caldria sinó. I si el record dels homes i les dones que han fet possible el que ara som és gairebé obligació de col·lectivitat, enguany, que tenim una excusa en xifra rodona (i com ens agrada comptar de cinc en cinc o de deu en deu!), pot ser el moment de recordar Manuel Sanchis Guarner (1911-1981), filòleg, historiador i folklorista, mestre de molts, finat aquest de-

sembre farà vint anys. Com que el viatge és imaginari i ens permet tants salts com vulguem, si recordem que Don Manuel va viure setze anys a Mallorca, on col·laborà en la redacció del *Diccionari català-Valencià-Balear*, potser ens vinguin ganes de travessar *El mar* i deixar una flor a la tomba del seu autor. Blai Bonet (1926-1997) és enterrat a Santanyí, el seu poble, i perquè ell va escriure "sempre tenc present les paraules de Beethoven, que deia 'el primer que faig, quan m'aixec, és voler saber quina olor fa el món'", tal vegada el seu record agraeixi algun ram de bona aroma.

Les flors com a vot als morts, com a símbol, potser també, de l'efímer de l'existència, són un element imprescindible en qualsevol cementiri (encara que l'actual pragmatisme les hagi substituïdes per les inodores i, amb el pas del temps, també incolores, formes de plàstic). Mentre el clima ho permeti, els recintes funeraris, precisament per donar sensació de pau, procuren tenir garantit el blanc (en les estàtues, mausoleus i làpides) i el verd (arbres i gespa) que reconforta i simbolitza la preuada regeneració que promet la primavera. El xiprer esdevé, per la seva fulla perenne (i verda, sí, però fosca, que no s'hi valen galindaines: la mort ens continua essent una cosa seriosa), per la forma i la longevitat que presenta, que n'ha fet per a moltes cultures símbol de la immortalitat de l'ànima (era l'arbre sagrat de Plutó, el déu romà de la mort), l'amo absolut dels cementiris. No és l'únic, però. També hi ha, com informa Neus Aguado a la seva *Guia del cementiri de Montjuïc* editada per l'Ajuntament de Barcelona, la palmera, que "representa la renovació de la saba i l'eternitat" (però només la *Phoenix dactylifera* serveix per als afers de cementiris), el salze ("fa present el dolor dels vius per la pèrdua dels que ja han marxat"), el roure ("arbre de la força") o l'om (l'arbre que sorgeix de la lira d'Orfeu en el seu plany per la mort d'Eurídice). I una rosa, encara, de tant en tant, que símbol de l'amor, en aquest cas "transcendental".

En el mateix velar que ens havia dut a Mallorca (una barca que no vol cap relació amb la de Caront, dit sigui de passada), podem tornar al continent, ara, i

Vicent Andrés Estellés reposa al seu Burjassot, que s'omple de flors per Tots Sants. A sota, un detall de les evocadores escultures que omplen els nostres cementiris.

DOMÈNEC UMBERT / MIREIA MARGENAT

L'extensió del cementiri de Montjuïc, a Barcelona, convida a la passejada. A l'esquerra, un dels seus racens i, a la dreta, el sepulcre de Joan Corominas.

prop d'on havíem deixat Don Manuel visitar el poeta que va assumir, diàfan, la veu d'un poble. A Burjassot, on va néixer i viure Vicent Andrés Estellés (1924-1993), hi reposa ara l'amant de les paraules i del sexe, de la mort i la vida quotidiana. "Ho he perdut tot, però no t'he perdut encara", escrivia Estellés i ens abelleix recitar-li, "Encara vius, oh tu. Encara vius -i et sé".

Aquesta mateixa certesa que expressava el vers de l'Estellés sembla la determinació de pervivència amagada sota el culte als familiars difunts, ancestrals protectors immediats de la llar que la cultura cristiana ha transformat en les "ànimes" que visiten la casa el jorn de Tots Sants (exactament, segons marca la tradició, des de les dues del migdia de l'I de novembre fins les dues de l'endemà, encara que l'horari pot experimentar variacions). Entre les moltes creences que es relacionaven amb aquesta visita hi havia la possibilitat de redimir les "animetes del Purgatori" (quan encara n'hi havia), que, si trobaven una bona acollida, podien aleshores enfilel el camí del cel (si no era el cas, els quedava, per tant, com a mínim un altre any de penar). De tota manera, amb purgatori o sense, és creença estesa, doncs, que els fami-

liars morts (als quals, un cop assolida la condició d'esperit, se'ls suposen un seguit de poders que poden ajudar la seva família de carn i ossos) per Tots Sants s'acosten a casa. És per això que se'ls deixava (i se'ls deixa) alguna llumeneta encesa (especialment a la cuina, centre, amb l'antic foc, de la vida casolana), algunes portes obertes, algun llit fet amb els millors llençols per si volen descansar, un plat a taula a l'hora de sopar o, fins i tot, alguna cosa per espigolar de nit (a sobre de la taula de la cuina, també): anous i pinyons, magranes o castanyes. Les menges variaven segons la latitud, però eren sempre, és clar, fruites de tardor.

De fet, el menjar és un element estretament lligat a aquesta celebració. Ja sigui reminiscència de les antigues ofrenes votives ja sigui simplement per la relació que àpats i mort mantenen en diverses cultures, castanyes i fruites confitades, panellets, fogasses i pastissos de moniato, ben regats amb vi blanc i mistela prenen un protagonisme rellevant al costat de làpides i crisantems. Així, per exemple, se'ls explicava als infants que, de la castanyada del sopar de Tots Sants, sempre havien de deixar un grapat de fruits per als difunts. En alguns llocs, a la

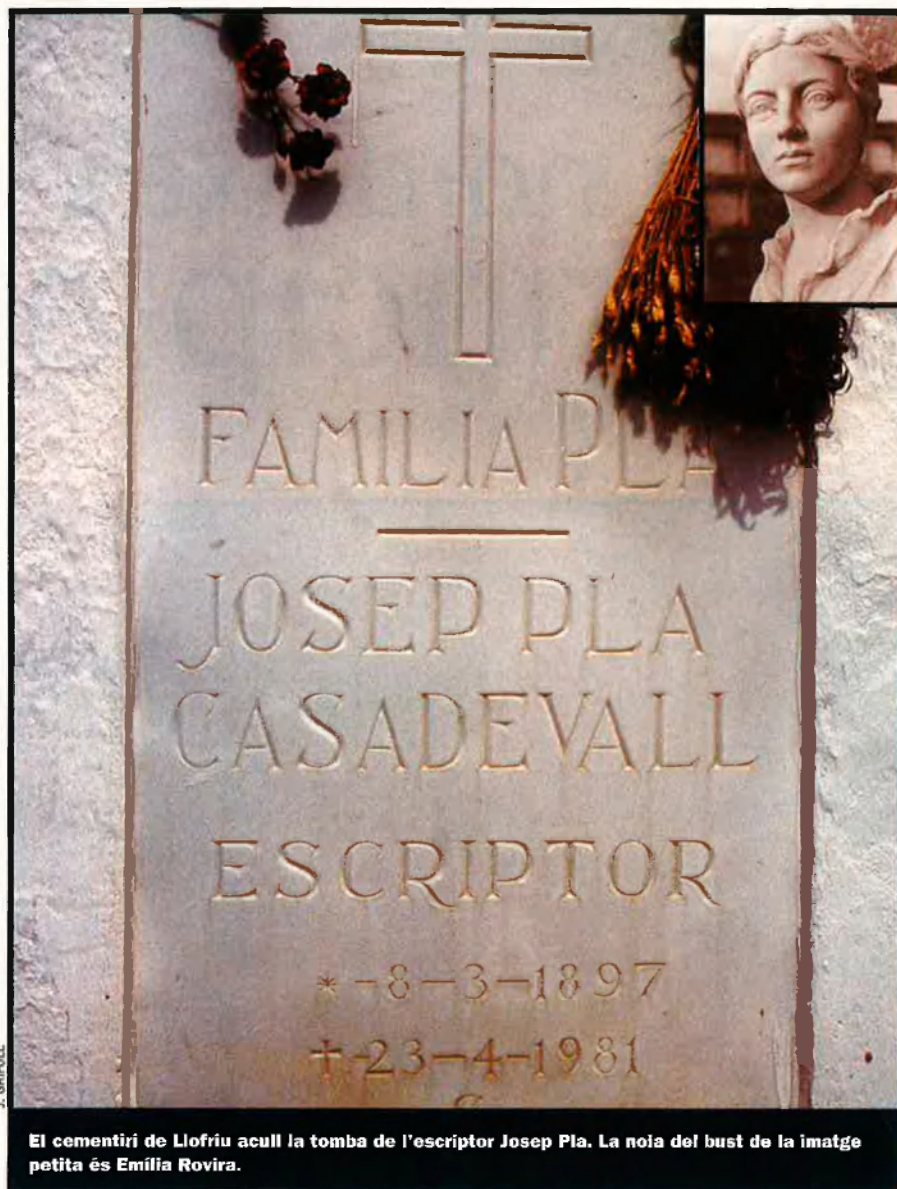
nit, els morts els les bescanviarien per confits, però en tot cas, si no els n'hi havien deixades, sempre hi quedava l'amenaça que a la nit es venjarien estirant-los els peus: una estirada per cada castanya que havien menjat. Per acabar aquest breu apunt gastronòmic podríem apuntar, per exemple, que a Reus -i ara l'estómac ens serveix d'excusa per continuar pujant per la nostra geografia i acostar-nos a la propera cita de la ruta-, es manté prou viu el costum de les rifes de panellets i fruites confitades que, al crit de "...i va bola!" reparteixen menges entre els apostants.

A Barcelona, per l'extensió de la ciutat i els nou cementiris que acullen els seus morts, se'ns ofereix una mostra del caire ampli que rep, per Tots Sants, la visita i arranament de les tombes: les passejades ja no es limiten al mateix recinte, guarnit -a la seva manera- per a la festa, sinó que s'estenen i s'allarguen de cementiri a cementiri, de Sants a Sarrià, d'Horta a Collserola. La mort és personal. I social, també, com ho som els vius. En tot cas, aquesta acumulació urbana de Barcelona ens obliga a limitar encara més una ruta ja obligatòriament escapçada i a referir, succintament, que el cementiri de Montjuïc, l'espai que visita el nostre periple de Tots Sants, acull, en les seves 56 hectàrees, més de 150.000 sepultures. A qui visitem, per tant, entre tants noms que, de segur, s'ho mereixen? Els presidents, és clar: Francesc Macià (1859-1933), que és a la plaça de la Fe, i Lluís Companys (1883-1940), al Fossar de la Pedrera; Francesc Puig Antich, que fou executat per la dictadura franquista, als 23 anys, el 1975; els escriptors Joan Salvat-Papasseit (1884-1924), Joan Vinyoli (1914-1984) o Manuel de Pedrolo (1918-1990), l'escriptora Montserrat Roig (1946-1991) o el pintor Joan Miró (1893-1983). No ens l'acabem, la llista, enguany, ni de bon tros. Potser podem acabar el passeig barceloní, en tot cas, acostant-nos al fossar de la pedrera del mateix cementiri de Montjuïc. En la rehabilitació i dignificació de l'antiga fossa comuna hi ha molt de la necessària recuperació de la memòria col·lectiva. En aquella antiga pedrera que es va convertir en tomba per a molts dels afusellats arran de la derro-

ta del 36, hi ha actualment, i des de 1984 un cenotafi erigit per subscripció popular dedicat "Als immolats per la llibertat de Catalunya".

Abans de deixar-nos seduir per la mítica Sinera que ja fa estona ens reclama l'atenció, podem deixar un moment la línia costanera i fer cap a Castellnou de Bages. Dos motius ens reclamen la visita: d'una banda, la figura de Ramon Vila i Capdevila, en "Caracremada", considerat un dels darrers maquis catalans, mort el 7 d'agost de 1963; i l'altra, el mateix cementiri, construït de nova planta als anys noranta sobre la base de l'antiga església parroquial de Sant Andreu. El resultat ha estat la recuperació d'un edifici emblemàtic per al poble tot aprofitant, com s'explica des del mateix Ajuntament, "els seus valors formals, històrics i sentimentals en benefici del nou cementiri". Com que el cementiri és municipal, s'ha volgut que l'escultura que presideix el conjunt no tingui un caire explícitament religiós: la figura s'inspira en el monòlit negre que apareix al film *2001: una odissea de l'espai*, d'Stanley Kubrick.

I ja som a Arenys de Mar. "Passejaré per l'ordre/ de verds xiprers immòbils/ damunt la mar en calma". Salvador Espriu (1913-1985), qui això escrivia, hi caminava sovint. I ara hi descansa. Com ell volia, és "a Sinera, prop del mar". Arenys de Mar i el seu cementiri, vet aquí la petita àrea geogràfica que ell va convertir en univers. I en mite. Visita obligada, per tant. I plaent. Un cop dalt del turó de la Pietat on s'alça el cementiri mariner, i travessat el mur, ens hi esperen les obres de Marès i de Llimona, els grans panteons dels "americanos", el record d'un dels fills que Arenys llueix amb més orgull: el també escriptor i historiador Fèlix Cucurull (1919-1996). I encara, com que gairebé cada cementiri té la seva llegenda, podrem conèixer la història de l'Emília Rovira i Preses, filla d'una família rica de la vila que es va enamorar d'en Rafael Martínez Ortiz, emprenedor i de classe popular. En Rafael com tants joves del país, se'n va anar a "fer les Amèriques" per aconseguir fortuna i casar-se amb la seva enamorada. Però la família d'ella interceptava la corres-

El cementiri de Llofriu acull la tomba de l'escriptor Josep Pla. La noia del bust de la imatge petita és Emília Rovira.

pondència, mai més no es varen poder comunicar i en Rafael, passats els anys i pensant-se que l'Emília l'havia oblidat, es va casar a Cuba. Quan en Rafael va tornar a Arenys, es va trobar que l'Emília s'havia mort, als trenta anys, gairebé de pena, sense notícia d'ell. D'una petita fotografia que ella li havia donat, en Rafael en va fer construir el bust que havia de presidir el panteó fet expressament a París. La família d'ella no va voler de cap manera de traslladar-hi el seu cos, i en Rafael, abans de tancar la tomba, hi va llançar una rosa. L'any 2000, a iniciativa d'un grup de veïns, les restes de l'Emília varen ser canviades, finalment, al panteó de marbre negre del seu enamorat.

Acabem el recorregut, que el temps ens ve al darrere (*tempus fugit!*). I per fer-ho, anirem cap a Prada de Conflent i acomiadarem, des d'allà, la ruta de Tots Sants (que no és, ni de bon tros, l'única possible). De camí, però, encara hauríem de fer una pausa a l'Empordà, a Llofriu, i passar per la tomba de Josep Pla (1897-1981). Treure'ns-hi el barret –o la boina–, potser, però sense distreure el rumb, que a Prada ens hi espera Pompeu Fabra (1868-1948), el "seny ordenador de la llengua catalana". Potser el millor homenatge, a ell, com a tots, sigui demostrar-los, simplement, que continuem vius, en el sentit més ampli –i col·lectiu– del terme.

Núria Cadenas